DOI https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-47-69
УДК 37.091.12:94(477)"19"]:305

Оксана Драч,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7859-3385
e-mail: *o.drach@kubg.edu.ua*

Інна Губенко,
доктор філософії (кандидат медичних наук), професор,
ректор, професор кафедри фундаментальних дисциплін
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3798-6489
e-mail: *chmarector215@gmail.com*

ОСВІТЯНКА МОДЕРНОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ: ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ФАХОВІСТЬ, ВІЗУАЛЬНИЙ ОБРАЗ У ФОКУСІ ГЕНДЕРУ

Анотація. У статті досліджено формування контингенту освітянок в Україні на початку XX ст. Актуальність обґрунтовано важливістю з'ясування ретроспективи гендерних аспектів персоналу освітньої сфери модерної доби в контексті сучасних трансформацій. Джерелами складових портрету освітянок слугують матеріали діловодного листування попечителя Київського навчального округу з начальниками підвідомчих закладів освіти.

Доведено, що розширення початкової і середньої школи в Україні модерної доби зумовило суттєве збільшення контингенту освітянок, зайнятих на посадах учительок і класних доглядачок. Фемінізація шкільництва стала соціальним феноменом за збереження на чолі адміністрації закладів винятково чоловіків. Фаховість підлеглих освітянок керівники оцінювали загалом позитивно. Імпонували працездатність, терплячість, виховний і культурний потенціал службовиць. Зауваги зумовлював молодий вік кандидаток, який прагнули оптимізувати 25 роками чи набуттям педагогічного досвіду. Оптимальною професійною компетенцією освітянок визнали «вміння керувати класом» учнів, тобто практичне опанування методів навчання і розвиток власних педагогічних здібностей. Зміну сімейного стану освітянки, зокрема її заміжжя, розглядали як потенційну заваду службовій справності. Начальники констатували низку порушень трудової дисципліни заміжніми педагогинями, що дезорганізувало навчально-виховний процес у закладах.

© Драч О., Губенко І. 2025

З'ясовано, що актуалізована на початку XX ст. ідея гендерної рівності прав і обов'язків суб'єктів, покликаних навчати, ще не стала домінантною серед посадовців. Чимало керівників (під)свідомо сприймали освітянок передусім за візуальним образом (зовнішність, убрання, манери), яким зумовлювали їхню моральність і ставлення до службових завдань. Взірцем була самовіддана шкільній справі, високоморальна і політично благонадійна освітянка, представницька з себе.

Ключові слова: історія освіти, освітянка, жіночі гімназії, педагогічна фаховість, гендер, модерна доба, візуальний образ.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нинішня епоха науково-інформаційних і цифрових технологій значною мірою ґрунтується на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення держави. Протягом усієї доби незалежності України відбувалося реформування освітньої моделі в контексті розбудови нової парадигми освіти з концептуальною переорієнтацію на особистість, яка набуває фундаментальної значущості як головний суб'єкт навчання і суспільно-очікуваний результат едукаційного процесу. Відтак загальноосвітня підготовка здобуває громадського й особистісно-ціннісного виміру, оскільки саме в процесі учіння відбувається осягнення способів взаємодії зі світом, розвиток і духовне збагачення нових генерацій школярів. Подальша освітня траєкторія і обрання фаху для кожного члена соціуму стає як визначальним способом самореалізації, самовираження і самоствердження особистості в професійній праці, так і релевантним засобом стійкості, соціального самозахисту й адаптації індивіда в умовах ринкових викликів і трансформацій, його/її сталим набутком.

Окреслені загальноцивілізаційні тенденції актуалізували запити на нову генерацію вчителів у світі і в Україні. Саме вчитель поширює оціночні судження щодо базових універсалій культури; свідомо чи підсвідомо він формує певний образ світу учня, створюючи умови для його/її подальшої ідентифікації за цивілізаційно-культурними критеріями. Особливо гостро це виявилося в умовах російської війни проти України; причини закорінені в глибинних і задавнених процесах, які ще потребують переосмислення.

Протягом останнього десятиліття в Україні, разом із здобутками в рамках

демократизації і гуманізації системи шкільної освіти, суттєвим викликом лишається підготовка майбутнього вчителя закладу середньої освіти. Як стверджують дослідники, професія вчителя перетворилася лише на одну з-поміж інших. Учитель недостатньо формується як суб'єкт сучасних цінностей (Кремень та ін., 2016, с. 12). Відчутності набула гендерна диспропорція кадрового складу педагогічних працівників України (питома вага чоловіків серед них знизилася до 13% (2020 р.), що засвідчує професійну непривабливість сфери освіти для них (Кремень та ін., 2021, с. 102). Водночас більш як сто років тому, на початку XX ст., у закладах середньої освіти – чоловічих / жіночих гімназіях і прогімназіях – вчителька тільки набувала повноправності, можливостей до професійного зростання і соціального визнання. Відтак актуальності набуває вивчення історичного підґрунтя гендерних аспектів кадрового забезпечення освітньої сфери модерної доби в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розроблення тематики освітянки модерної доби представлено напрацюваннями зарубіжних та українських дослідників у контексті міждисциплінарних підходів до історико-освітнього і суспільно-педагогічного дискурсу. Зарубіжні дослідники студіюють реформування жіночої освіти і виховання в контексті емансипаційного руху другої половини XIX – початку XX ст., професійну реалізацію жіноцтва на педагогічній ниві, гендерні стереотипи щодо працюючої жінки, а також використання набутого освітнього досвіду в тогочасному суспільстві (Stites, 1990; Pietrow-Ennker, 1999; Abrams, 2002; Engel, 2011, Valdes, 2016). Важливим напрямом стало переосмислення освіти середнього класу модерної доби, соціальної історії учнів і навчання, як в окремих країнах Європи, так і на рівні світової спільноти (McCulloch, 2006; McCulloch & Woodin, 2010). Продуктивним вважаємо заклик кураторів Міжнародної конференції з історії освіти (ISCHE) щодо доцільності зосередитися на питанні соціального в історії освіти, позаяк суспільство формує освіту, а освіта вдосконалює суспільство (Westberg & Primus, 2023).

Тематика досліджень українських науковців охоплює широкий спектр

питань історії освіти України модерної доби. Ґрунтовністю розроблення вирізняється аспект кадрового забезпечення шкільництва, де пріоритетним став колективний портрет учителів початкових шкіл регіонів України другої половини XIX – початку XX ст. (Андрійчук, 2011; Вараниця, 2017; Махінько, 2022; Савченко & Демус, 2023). Значущим вектором вивчення стало освітнє середовище шкільництва, зокрема, параметри оцінювання навчальних досягнень учнів, новації викладання історії, засоби соціально-виховного впливу (Остапчук, 2015; Орищенко, 2019; Драч, 2022). Виразним стає гендерний аспект історико-освітніх студій модерної доби, націлений на з'ясування адміністративно-регулятивного підґрунтя освітнього середовища України щодо працівниць (Драч, 2023; 2024а; 2024б). Однак, попри наявність певного масиву публікацій, окремі авторські положення потребують уточнення і поглиблення вивчення, що зумовило обрання нами теми дослідження.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є з'ясування узагальнених характеристик освітянки в Україні на початку XX ст. Конкретними завданнями для розроблення визначаємо: встановлення кількісних параметрів контингенту; з'ясування рівня професійності, умов і обставин праці службовиць; вивчення особливостей ставлення начальників щодо підлеглих; виокремлення гендерних маркерів щодо іміджу педагогині.

Джерельною базою дослідження слугують матеріали діловодного листування начальників закладів освіти, директорів народних училищ з попечителем Київського навчального округу кінця XIX – початку XX ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в Києві у фонді 707 «Попечитель Київського навчального округу». Цінним джерелом довідково-статистичної інформації щодо розвитку освітньої сфери регіону, зокрема її кадрового складу, стали також щорічні звіти попечителя Київського навчального округу (*Отчет попечителя Киевского учебного округа,* 1905, 1906,

1915)[3]. Джерелознавчий аналіз скеровували на з'ясування повсякдення педагогічних колективів, взаємовідносин між адміністрацією і підлеглими, рівня професійності службовиць закладів, а також виокремлення значущих складових узагальнювального портрету освітянок. Принагідно зауважимо, що Київський навчальний округ був один з найбільших в Україні, включав Волинську, Київську, Подільську, Полтавську і Чернігівську губернії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Динаміка педагогічного персоналу жіночих (про)гімназій

Головною тенденцією модерної доби помічено як кількісне зростання, так і суттєва демократизація учнівського континенту жіночої середньої школи України. На думку освітніх високопосадовців, це свідчило про усвідомлення необхідності більш ґрунтовної освіти все глибше проникає в середовище непривілейованих верств населення, які вже не задовольнялися початковим навчанням, виявляючи більш широкі освітні запити, зокрема в напрямі середньої школи (*Otchet* …, 1905, с. 48). Прикметно, шо йдеться як раз про жіночу середню освіту, основними закладами якої в Україні були жіночі гімназії і прогімназії.

На 1905 р. увесь персонал жіночих гімназій і прогімназій Київського навчального округу нараховував 1072 особи[4]. Проаналізуємо його склад за штатним розписом. Адміністрація закладів жіночої середньої освіти становила 100 осіб (9,32% питомої ваги загального складу) і за гендерним критерієм розподілялися наступним чином: 40% складали посадовці (начальники, голови педагогічних рад), 60% – посадовиці (попечительки, начальниці, головні доглядачки). Педагогічний персонал закладів включав 972 особи і за гендерним

[3] Зауважимо, що залучені російськомовні джерела мають статус історичних документів, збереглися тільки в оригінальному вигляді, не мають перекладів або відповідників іншими мовами. Їх використання зумовлене виключно джерелознавчою цінністю для реконструкції освітнього середовища України початку XX ст., зокрема встановлення кількісного складу, професійного і візуального портрету освітянок модерної доби. Цитати з цих джерел подаємо українською мовою в авторському перекладі. Вважаємо, що це забезпечить належний науковий рівень історико-освітніх студій обраної проблеми.

[4] У звіті попечителя Київського навчального округу подано 1071 осіб; похибка становить 1 особу.

критерієм розподілявся наступним чином: 45,26% становили чоловіки, 54,73% – жінки (Підраховано за: *Otchet* …, 1905, Відомість № 1). До його складу входили службовці таких фахових кваліфікацій: законовчителі (священнослужителі, які викладали Закон Божий); вчителі і вчительки навчальних дисциплін; викладачі і викладачки мистецтв (малювання, музики, співу, рукоділля тощо); доглядачки; лікар(і)/ки. Зауважимо, що класні доглядачки становили 22,01% питомої ваги службовців (про)гімназій Київського навчального округу.

Важливою характеристикою кадрового складу освітнього закладу як в аналізований період, так і нині є питома вага персоналу, що працював на умовах вільного найму[5]. На 1905 р. серед персоналу жіночих (про)гімназій Київського навчального округу сумісниками були 63,75% законовчителів; 81,66% учителів навчальних дисциплін; 15,38% учительок навчальних дисциплін; 85,24% викладачі мистецтв; 69,09% викладачок мистецтв; 10,74% доглядачок; 56,14% інших службовців (у тому числі лікарів); 72,41% інших службовиць (у тому числі лікарок) (Підраховано за: *Otchet* …, 1905, Відомість № 1). Таким чином, штатним педагогічним контингентом жіночої середньої школи Київського навчального округу були винятково вчительки і класні доглядачки, призначені службовицями освітнього відомства з відповідними правовими гарантіями й посадовими обов’язками. Решта персоналу працювала за сумісництвом, отже розглядала роботу в жіночих (про)гімназіях як спосіб додаткового заробітку. Це стосувалося як учителів, які були службовцями закладів чоловічої середньої і нижчої школи; законовчителів, отже священників, які служили у духовному відомстві (Св. Синоді); лікарок, які служили в земських медичних установах чи мали приватну практику.

Простежимо, чи відбулися зміни службового контингенту закладів жіночої середньої освіти протягом наступного десятиліття. На 1915 р. увесь

[5] Нині вживається поняття за сумісництвом.

персонал жіночих гімназій і прогімназій Київського навчального округу нараховував 2636 осіб; отже, за десять років зріз у 2,4 рази. Адміністрація закладів становила 237 осіб (8,99% загального складу персоналу) і за гендерним критерієм розподілялися наступним чином: 43,03% складали посадовці-чоловіки (начальники, голови педагогічних рад), 56,96% – посадовиці-жінки (попечительки, начальниці, головні доглядачки) (Підраховано за: *Otchet* …, 1915, с.10, Відомість № 3).

Отже, протягом десятиліття (1905–1914) питома вага керівництва жіночих (про)гімназій у загальному складі працівників понизилася на 0,33%; разом із тим, за параметром гендеру відбулося чисельне зростання групи посадовців на 3,03% і відповідне зменшення групи посадовиць. Виходить, що значний розвиток жіночої середньої школи, підвідомчої Міністерству народної освіти, в Київському навчальному окрузі 1905–1914 рр. аж ніяк не розширив представництво жінок у складі навчальної адміністрації; ба більше, попри вдосконалення нормативно-правових актів у галузі середньої освіти чисельність чоловіків-начальників зросла.

Педагогічний персонал закладів середньої жіночої освіти Київського навчального округу включав 2399 осіб; отже за десятиліття зріз у 2,4 рази. Утім, розподіл персоналу за гендерним критерієм після 1905 р. не можливо встановити, оскільки в звітах попечителя округу відомості щодо викладацького контингенту навчальних дисциплін та мистецтв подано загальним числом. Достеменно відомо тільки чисельність класних доглядачок, якими працювали винятково жінки (501 особа), що становить 20,88% питомої ваги службовців (про)гімназій Київського навчального округу. Виходить, що протягом десятиліття (1905–1914) представництво класних доглядачок у складі шкільного персоналу майже не змінилося (зменшилося 1,13%). Водночас кількість закладів середньої жіночої освіти і паралельних класів у них суттєво зросла: у 1904 р. в окрузі функціонувало 40 жіночих (про)гімназій Міністерства народної освіти; у 1914 р. – 101 (*Otchet* …, 1905, с. 3-4; *Otchet* …, 1915, Відомість № 4). Усе вищезазначене дає підстави припустити, що трудове

навантаження на педагогинь (класних доглядачок) суттєво підвищилося й актуалізувало питання відповідної оплати їхньої праці.

Службові обов'язки і справність освітянок: міркування керівництва

У своїй щоденній роботі керівники і навчально-виховний персонал закладів жіночої середньої освіти послуговувалися нормативно правовими актами і відомчою документацією (розпорядженнями, правилами, інструкціями, циркулярами) Міністерства народного освіти й адміністрації навчального округу. На що ж спрямовувалися їхні головні зусилля? Чітке пояснення мети і завдань жіночої гімназійної освіти містять щорічні звіти попечителя Київського навчального округу: «Уся діяльність скерована на організацію і додержання належних засад навчання; всі зусилля спрямовані на те, щоб виховати в ученицях свідоме ставлення до виконання покладених на них обов'язків і привчити їх до позашкільної поштивості» (*Otchet* …, 1915, с.10).

До обов'язків голови педагогічної ради жіночої (про)гімназії входив загальний нагляд за плином навчально-виховної справи в закладах, відвідання навчальних занять викладач(ів)/ок, надання їм, за потреби, методичних порад і рекомендацій. Про наявність певних складнощів у взаємовідносинах між суб'єктами навчання в жіночій середній школі, усунення яких було непростим завданням очільників педрад, свідчить текстуальний виклад щорічних звітів попечителя Київського навчального округу: «Намагалися встановлювати єдність діяльності викладацького і виховного персоналу» (*Otchet* …, 1915, с. 11). Дійсно, його представни(ки)/ці головували в екзаменаційних комісіях на випускних, перевідних і вступних випробуваннях; брали участь у засіданнях попечительської ради освітнього закладу, головним чином через роботу зі збору коштів для товариства допомоги нужденним ученицям. За відсутності попечительської ради у (про)гімназії, господарсько-адміністративна діяльність входила до обов'язків начальника освітнього закладу.

Найближчими помічницями голів педагогічних рад у «складній справі керівництва жіночими навчальними закладами» були начальниці чи головні доглядачки, у безпосередньому віданні яких перебувала виховна складова

(*Otchet* …, 1915, с.11). До їхньої компетенції входили доглядання за поведінкою і добропристойністю вихованок; головний контроль за успішністю учениць; за відсутності голови педагогічної ради або начальника освітнього закладу, вони тимчасово сповняли їхні обов'язки.

Щоденність начальниці і головної доглядачки жіночої (про)гімназії передбачала невідхідну присутність у приміщенні закладу, що функціонально значило засягати вглиб усіх боків шкільного життя, своєчасно угледіти нагальні проблемності і допомогти їх усунути. Окрім того, саме вони в особливих випадках (украй погана поведінка чи малоуспішність учениць) запрошували до (про)гімназії батьків чи опікунів учениць для спільного морального впливу на них (*Otchet* …, 1915, с.12).

Найпершими помічницями начальниці/головної доглядачки закладу жіночої освіти були класні доглядачки, службові обов'язки яких становила комплексна виховна робота з підопічними. Її вбачали у постійному нагляді доглядачки за загальним зверхнім порядком у (про)гімназії з пріоритетною увагою до дорученим її турботам конкретним класам. Вона пильнувала успішність і поведінку «своїх» учениць; заміняла, за необхідності, відсутніх викладачів, допомагала найслабшим вихованкам у навчанні. Прямими обов'язками класної доглядачки був контроль позашкільного щодення гімназисток. Її робочий день розпочинався зі спільної з ученицями ранкової молитви, яка передувала навчальним заняттям у закладі. Після скінчення учіння, педагогині почергово наглядали вихованок на учнівських вечорах, благодійних спектаклях, у церкві під час богослужінь, відвідували їх удома, нотуючи свої враження в звітах адміністрації закладу (*Otchet* …, 1915, с.12).

Про те, що умови праці класної доглядачки і вчительки (про)гімназій не були однаковими, зазначив начальник Вінницької міністерської жіночої гімназії. Класні доглядачки, окрім обов'язкового часу перебування на робочому місці в освітньому закладі з 8-00 до 15-00 год, вечорами стежили за позагімназійним щоденням їхніх учениць, як на приватних квартирах, так і публічних заходах. На відміну від доглядачки, учителька бувала у (про)гімназії

тільки певний час, що включав навчальні заняття, перевірку письмових робіт гімназисток, підготовку до уроків (ЦДІАК України. Ф 707. Оп. 69. Спр. 106. Арк. 11).

Отже, нормативні вимоги (посадові інструкції) і практика шкільного щодення доводили чималу тривалість робочого дня службовиць виховного персоналу – класних доглядачок і покладені на них обов'язки. Додавали проблемності і взаємовідносини педагогинь з підопічними, зокрема гімназистками старших класів, що виявили революційні події 1905 р. Так, у Роменській жіночій гімназії учениці вимагали скасувати позашкільний нагляд, відмінити певні дисциплінарні норми і видалити «шпигунів», якими позначили класних доглядачок (*Otchet* …, 1906, с. 59).

У контексті дослідження нас цікавить, якими були відгуки про роботу педагогинь в освітніх закладах України їхніх безпосередніх начальників. Задля з'ясування питання скористаємося матеріалами опитування начальників жіночих (про)гімназій канцелярією попечителя Київського навчального округу (1903), реалізованого в межах запиту щодо розширення сфери працевлаштування освітянок, а саме дозволити викладання в міських училищах.

Усі керівники – директори народних училищ п'яти губерній округу – одностайно висловилися за допущення жінок з кваліфікацією домашньої наставниці/вчительки до викладання в зазначених закладах. Їхня «працьовитість і любов до педагогічної діяльності» були значущими складовими гендерного потенціалу професійності освітянок (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 131, Арк. 8).

Головним аргументом на користь педагогинь посадовці навели ґрунтовність отримуваної ними освіти. Випускниці середніх навчальних закладів – інститутів шляхетних дівчат і жіночих гімназій – зі свідоцтвом домашніх наставниць/учительок мали вищий рівень загальної і спеціально-педагогічної підготовки, ніж вірогідні кандидати на працевлаштування в міські училища чоловічої статі. Учительки (з середньою освітою) будуть більш

корисними в народній освіті; вони мали значний виховний потенціал і загальнокультурні компетенції. Щодо останнього, то директор народних училищ Чернігівської губернії вбачав розвиненість й інтелігентність учительок засобом покращити освітнє середовище міських училищ, вчителі яких представляли міщанство і селянський стан і нерідко на службі демонстрували «несимпатичні якості середовища, в якому зростали» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 131, Арк. 3, 6). Отже, педагогині, які походили з дворянства, духовенства, різночинної інтелігенції, були надто бажаними кандидатками в міську школу України початку XX ст.

Застереження очільників дирекцій народних училищ Київського навчального округу щодо допущення вчительок у міські училища стосувалися їхнього віку і фахової вправності, щоб не спричинити «небажані явища в шкільній дисципліні» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 131, Арк. 7). Молодість педагогинь, з погляду окремих посадовців, не сприяла їхній належній авторитетності серед учнів – юнаків, які нерідко скінчували заклади у 16–17 років. Зауважимо, що подібні міркування керівників містять ознаки гендерної дискримінації, базованої на традиційних засадах сепарованої соціалізації нащадків від отроцтва (11–12 років), у якій складова освітньої підготовки хлопців не передбачала вчительки навчальних дисциплін чи фаху. Оскільки континент охочих працевлаштуватися на ниві освіти в модерну добу формували переважно недавні випускниці середньої школи (у більшості дівчата до 20 років), то рекомендували призначати на посади кандидаток із вищою педагогічною освітою, або кваліфікованих педагогинь з середньою освітою та досвідом викладання у двокласних сільських училищах. Отже, передовсім оптимальною професійною компетенцією молодих освітянок мало стати «вміння керувати класом» учнів, тобто практичне опанування дидактичних технологій і розвиток власних педагогічних здібностей.

Моральність педагогині: гендерні вимоги до працівниць

Принагідно розглянемо, чи впливала зміна сімейного стану освітянки, зокрема її заміжжя, на умови подальшої праці в навчально-виховних закладах.

Відповідно до чинного законодавства ніхто зі службовців не мав права взяти шлюб без відома і формального дозволу безпосереднього начальника. Отримання дозволу на одруження вчителькою/класною доглядачкою в тогочасних реаліях означало актуалізацію питання, чи може вона продовжувати працювати і належно виконувати службові обов'язки, чи нові сімейні обставини несумісні з її буденними навчально-виховними завданнями. У разі недбайливості службовиці, керівництво освітнього закладу робило подання щодо її звільнення попечителю навчального округу (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 22 зв; 29).

Розширення контингенту службовиць на початку XX ст. актуалізувало питання продовження роботи освітянки після заміжжя, що спонукало до осмислення посадовцями загальної проблеми фаховості педагогинь, їхніх соціальних характеристик, мотивації до шкільної праці. Багато начальників закладів жіночої середньої освіти Київського навчального округу підтримували думку, що класними доглядачками доцільно призначати службовиць із відповідним сімейним станом – тільки незаміжніх жінок і бездітних удів. Службові обов'язки класної доглядачки вимагали від педагогинь щоденного і тривалого перебування в (про)гімназії, отже аж ніяк несумісні з місією матері, тому, на думку очільника педагогічної ради Новгород-Сіверської жіночої гімназії, бажаними на таких посадах були самотні кандидатки (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 27 зв).

Усі керівники жіночих (про)гімназій зауважили, що головним критерієм призначення на посаду чи продовженням роботи пошлюбленої педагогині, має бути винятково справність виконання службових обов'язків (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 11). Охочі кандидатки працевлаштовувалися в навчальні заклади здебільшого після скінчення курсу в жіночих гімназіях, відповідно такі особи – вчительки/класні доглядачки – представляли контингент службовиць без досвіду педагогічної роботи. У такій ситуації окремі керівники вважали, що заміна знаючої службовиці через її заміжжя молодою і недосвідченою колежанкою могла піти на шкоду навчально-

виховній справі (про)гімназії (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 46 зв; 53).

Разом із тим, у різний спосіб освітні посадовці висловили думку про те, що кандидатки на працевлаштування в заклади жіночої середньої освіти мають відповідати як фаховому рівню підготовки, так і оптимальним етичним вимогам до персоналу. До усталеної норми для всіх службовців імперської доби – довідки про політичну благонадійність – щодо жінок керівники (про)гімназій пропонували при призначенні зважати на *моральність* (курсив авт.) кандидаток, оскільки саме вона означувала ставлення педагогинь до службових обов'язків.

При прийомі на роботу дівиць і вдів варто звертати особливу увагу на їхню поведінку і матеріальне становище, оскільки заможні з них за протекцією отримували посади в гімназіях «лишень для забавки; такі особи одно-тільки шкодять гімназії, нужденним заступають шлях», застерігав начальник Рівненської жіночої гімназії (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 58). Він виокремив ще одну, так само непевну в моральному відношенні категорію працівниць – дружини, які мешкали роздільно зі своїми чоловіками, отже уособлювали вельми звабливий призвід для учениць. Таких очільник гімназії рекомендував вичистити з педагогічних колективів жіночої школи.

Загалом під поняттям «моральність» педагогині тогочасні керівники розуміли, що службовиці мали діяти відповідно до усталених гендерних настанов суспільної моралі, які зумовлювали зовнішні вимоги до поведінки жінок; моральність педагогині як складова освітнього щодення передбачала прискіпливий контроль за її поведінкою і стосунками з колегами-чоловіками, які жодним чином не мали виходити за рамки формальних і професійних відносин, оскільки побоювалися «небажаних зближень, що траплялися, коли вчительки і вчителі не перебували в родинних зв'язках» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 44). Як розуміємо, нагляд безпосереднього начальника за роботою підлеглих службовиць у жіночих (про)гімназіях поширювався і на їхнє сімейне й особисте життя, ступінь вдалості якого окремі

керівники визначали критерієм (не)моральних педагогинь з відповідними висновками щодо доцільності перебування таких у навчально-виховних закладах.

Утім, тогочасна шкільна практика свідчила, що модель оптимальної службовиці з погляду освітніх чиновників не завжди узгоджувалася з наявним контингентом працівниць. Як зауважив керуючий Київською міністерською жіночою гімназією (гімназія Св. Ольги з 1909 р.), на посадах викладачок нерідко працювали заміжні жінки, вдови, а також дружини, які проживали окремо від законного чоловіка. Зважаючи на наявні обставини і кадровий склад, посадовці прагнули віднайти оптимальний варіант виходу з ситуації, послуговуючись критерієм продуктивної роботи навчально-виховного персоналу, а в підсумку – результативність функціонування освітнього закладу.

Дійсно, відгуки керівників підтвердили, що після заміжжя освітянки неоднаково ставилися до своїх службових обов’язків. За маркером трудової сумлінності проблемною була категорія пошлюблених учительок, які пріоритетом визначили родину, тому в (про)гімназії «відволікалися господарськими турботами, часто спізнювалися на заняття, пропускали їх, посилаючись на хвороби», що дезорганізувало навчально-виховний процес у закладах. Зважаючи на непоодинокість випадків подібних дисциплінарних порушень заміжніх педагогинь, було запропоновано, в разі виявлення їхньої службово-професійної недбалості, звільняти таких осіб до вислуги пенсії за поданням керівників (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 17–17зв).

Підходи до забезпечення ефективного освітнього середовища початкової і середньої школи дещо різнилися. У початковій школі, зокрема в парафіяльних і початкових народних училищах, спільну працю подружжя вчителів на чоловічій і жіночій змінах розглядали як доцільну, оскільки це мінімізувало суперечки, незгоди та конфлікти в колективі закладу і місцевій громаді, а також убезпечувало від вільних стосунків між педагогами обох статей (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 44).

Гірше була ситуація, коли вчителька мала за чоловіка сторонню щодо

народного училища особу. Директор народних училищ Київської губернії (Т. Лубенець) відзначив низку порушень трудової дисципліни таких учительок, серед яких запізнення на початок учення, завершення навчальних занять до строку, постійне прагнення піти з училища додому (до сім'ї і господарства), використання («експлуатація») праці учнів, різноманітні побори, суперечки і непристойна поведінка (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 45–45 зв). Пошлюблені вчительки працювали в початкових школах через нестатки й убозтво, оскільки їхні чоловіки в більшості вели асоціальний спосіб життя. Директор резюмував, що постійні сварки і непорозуміння в сім'ї педагогині недобре позначалися на навчально-виховному середовищі закладу.

Постає питання, яким був ідеальний образ педагогині модерної доби у візії тогочасних посадовців? Такий взірець представив у рекомендаційному листі начальник Київського губернського жандармського управління генерал Василь Новицький, який клопотав про призначення його протеже (Наталії Балакової) на посаду класної доглядачки Уманської жіночої гімназії. 24 років, випускниця Білоцерківської жіночої гімназії (відзначена срібною медаллю), гарно вихована й доброго батька дитина, займалася музикою і «незаперечимо моральна у всіх відношеннях, благонадійного напряму та серйозного характеру і представницька за зовнішнім виглядом» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 66, Спр. 9, Арк. 25–25 зв). Отже, моральність кандидатки на посаду педагогині була визначальною, ба більше її зовнішність набувала важливого іміджевого складника.

Візуальний образ службовиці у візії начальників

Важливою ознакою службовця освітнього відомства модерної доби був мундир, або формений одяг. Доцільність запровадження форменого одягу для службовиць жіночих (про)гімназій Міністерства народної освіти розглядали очільники педагогічних колективів Київського навчального округу протягом 1899 р. Скористаємося цими фактологічними матеріалами задля з'ясування думок посадовців щодо значущості зовнішнього вигляду працівниць, а також бажаного візуального образу освітянок.

Голови педагогічних рад жіночих (про)гімназій – винятково чоловіки – у діловодному листуванні майже одностайні в думці, що службовиці ходили на роботу в сучасному вбранні, пошитому за новітніми стильовими тенденціями. Водночас у дописах керівників педколективів відверто чи завуальовано відчутні ремствування й осудливі конотації щодо працівниць, які «упадали за модою», «підкорялися швидкоплинним вимогам», «вигадливим і вкрай мінливим забаганками моди», чим привносили в навчально-виховний заклад «небажану фасонистість і кокетування вбранням» (Драч, 2023, с. 57). Невдоволення чоловіків-начальників поглиблювала як показна манірність підлеглих на службі, так і їхня готовність витрачати на таке модельне вбрання левову частку своєї освітянської платні.

Запровадженням уніформи в жіночих (про)гімназіях, підвідомчих Міністерству народної освіти, сподівалися усунути помітну рябизну одягу службовиць, який «набуде приємної оку одноманітності, що специфічно забарвить увесь навчальний заклад» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 21). Отже, формений одяг жінок, працюючих у закладах середньої освіти, розглядали як складову корпоративної культури і важливий іміджевий спосіб її демонстрації.

Значущість візуального образу освітянок зумовлювали суттєві соціально-педагогічні завдання, покладені на заклади жіночої середньої освіти, які в модерну добу продовжували розглядати як виховні інституції з додатковим просвітницьким навантаженням. Керівництво і педагоги (про)гімназій перебирали на себе частину родительської влади, отже і відповідальність за належну соціалізацію гімназисток, найважливішим компонентом якої була доброчесна і відповідальна поведінка в школі та поза її межами. Відтак професійними завданнями вчительки/класної доглядачки були як формування загальних навчальних компетенцій, так і розвиток особистісних якостей учениць, як-то сумлінність, уважність, шанування. Важливим інструментом їх реалізації в гімназійному щоденні ставав видимий взірець педагогині, зовнішня репрезентація якої набувала виховного характеру і мала забезпечити дієвість

авторитетного впливу (Драч, 2022, с. 42).

Задля поглиблення аргументації репутаційної значущості вбрання педагогинь наведемо автентичні думки очільників жіночої середньої школи з цього приводу. «Головне, формений одяг службовиць закладу, як більш упорядкований, матиме виховальну впливовість на учениць» (голова педради Сосницької прогімназії); «носіння форменого одягу вчительками і класними доглядачками благотворно впливало б на учениць, спонукаючи останніх суворо дотримуватися встановленої для них форми» (голова педради Чернігівської гімназії); «рекомендуватимуть вихованкам носити шкільну форму за межами навчального закладу, що, безсумнівно, позитивно позначиться на поведінці поза гімназією 750 учениць, за якими інколи складно пильнувати двом–трьом черговим пані в губернському місті» (директор Полтавської гімназії) (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 15, 20, 26 зв). Отже, уніформу педагогинь визнали ефективним інструментом дотримання загальної дисциплінованості суб'єктів освітнього процесу межі XIX–XX ст., про що постійно нагадували нормативні акти і циркуляри профільного міністерства.

Наголосимо, що суспільно схвалювана гендерна модель виховання становила підґрунтя освітнього середовища жіночих (про)гімназій, відтак пріоритетні зусилля педагогічного персоналу повсякчас були скеровані на морально-етичне виховання гімназисток, приучування до дисциплінованості, засвоєння норм пристойності й охайності, формування естетичних смаків. «Формений одяг службовиць буде для учениць зразком скромної і простої жіночої одежі», – відзначив очільник педради Кобеляцької жіночої прогімназії (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 17). Про те, що зовнішній вигляд учительки набував вагомої педагогічної значущості в освітньому середовищі, зокрема в модерну добу, наголосив начальник Немирівської жіночої прогімназії, який розглядав захоплення службовиць вигадками моди як виклик колективній авторитетності, оскільки вони, «подекуди перебираючи міру, шокували скромність і моральну пристойність» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 24). Трудова етика шкільних педагогічних колективів передбачала

щоденні і комплексні навчально-виховні вправи/заходи щодо учениць, важливою складовою яких розглядали зразковий зовнішній вигляд сукупно з доречним одягом педагогинь. Ба більше, зважаючи на нормативну закріпленість форменого одягу службовцям і ученицям закладу, очільник педради Чернігівської жіночої гімназії не бачив жодних підстав для жіночого персоналу бути за виняток.

Заглиблення в діловодну документацію виявило факт упровадження форменого вбрання в окремих жіночих гімназіях губернських міст України. Зокрема, у Київській жіночій гімназії А. О. Бейтель освітянки ходили в сірому одязі з синім оксамитовим коміром та обшлагами; у гімназії О. Т. Дучинської – у синьому вбранні. Службовиці Полтавської жіночої гімназії більш як 15 років на офіційні заходи (іспити, випуск, візит поважних гостей, богослужіння) одягали сукню темно-синього кольору (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 9-10, 26 зв). У Лубенській гімназії ситуація була аналогічною. Отже, рекомендований формений одяг освітянок вирізнявся оптимально-функційними параметрами і колористикою, простим кроєм, лаконічним силуетом, мінімізацією деталей-прикрас.

Висновки. Цивілізаційні трансформації модерної доби зумовили необхідність праці жінок, які користалися набутою по скінченні гімназії педагогічною кваліфікацією і вступали на службу в заклади освіти. Динамічне розширення початкової і середньої школи в Україні на початку XX ст. зумовило суттєве збільшення контингенту освітянок, зайнятих на штатних посадах учительок і класних доглядачок. Фемінізація шкільництва набула ознак соціального феномену за збереження на чолі адміністрації закладів винятково чоловіків.

Освітні начальники і керівники педагогічних колективів у ході щоденного функціонування закладів пересвідчилися в достатній кваліфікованості і службовій справності підлеглих службовиць, яку оцінювали загалом позитивно. Імпонували працездатність, терплячість, виховний і культурний потенціал освітянок. Зауваги окремих посадовців зумовлював молодий вік кандидаток на

працевлаштування в сфері освіти, зокрема чоловічої, який прагнули оптимізувати 25 роками чи набуттям педагогічного досвіду в нижчій школі. Зміна сімейного стану освітянки, зокрема її заміжжя, ставала впливовим чинником щодо продовження роботи в навчально-виховних закладах України модерної доби. Опитування керівників жіночих (про)гімназій виявило занепокоєння щодо сумлінності і належної дбайливості ставлення пошлюбленої педагогині до виконання своїх обов'язків.

Фемінізація шкільництва актуалізувала ідею гендерної рівності прав і обов'язків суб'єктів, покликаних навчати. Утім, відомче листування посадовців освітнього відомства початку XX ст. в Україні виявило, що чимало керівників (під)свідомо сприймали освітянок передусім за візуальним образом (зовнішність, убрання, манери), яким зумовлювали їхню моральність і ставлення до службових завдань. Прагматизм посадовців утілено у відомчій доцільності форменого одягу педагогинь, що би приховував вияви фемінности, підвищував корпоративну авторитетність і виховальну впливовість.

Перспективи подальших досліджень. Напрямом подальшого історико-освітнього пошуку має стати вивчення колективного портрету освітянок модерної доби задля узагальнення їхніх соціально-демографічних і етно-конфесійних характеристик, що стане важливою складовою комплексного представлення контингенту вчительства України початку XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Андрійчук, Н. М. (2011). *Підготовка вчителів народної школи в учительських семінаріях України (1860-1917 рр.)*. Вид-во ЖДУ. http://eprints.zu.edu.ua/6378/1/10anmpvn.pdf

Вараниця, А. О. (2017). Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX століття (Автореф. дис. … канд. іст. наук). І-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Драч, О. (2022). Поведінка учениць як соціально-виховний засіб: за матеріалами Варшавської жіночої прогімназії початку XX ст. *Київські історичні студії*, 2 (15). https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.24

Драч, О. (2023). Формений одяг службовиць жіночих гімназій у візії начальників закладів Київського навчального округу на зламі епох (кінець XIX – початок XX ст.). *Київські історичні студії*, 2 (17). https://doi.org/10.28925/2524-0757.2023.27

Драч, О. (2024)а. Заміжжя освітянки – підстава для звільнення? Думки керівників освітніх закладів Київського навчального округу початку 20 ст. *Київські історичні студії*, 1 (18). https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.11

Драч, О. (2024)б. Гендерні аспекти професійності вчительок України у фокусі розширення прав працевлаштування на початку 20 ст. *Київські історичні студії*, 2 (19). https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.22

Кремень, В. Г., Луговий В. І., & Гуржій А. М. (Ред.). (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні.* До 25-річчя незалежності України. Педагогічна думка. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nrk/Analitychni-materialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf

Кремень, В. Г., Луговий, В. І., & Топузов, О. М. (Ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. До 30-річчя незалежності України. КОНВІ ПРІНТ. https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua

Махінько, А. І. (2022). Соціально-правовий статус учителів Наддніпрянської України (XIX – початок XX ст.). *Сторінки історії : зб. наук. праць*, 55. DOI https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269755

Орищенко, І. (2019). В. Я. Шульгін та О. Я. Єфименко: нові погляди на викладання історії у школі середини XIX – початку XX ст. (за матеріалами фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). *Науково-педагогічні студії, 3*(3). https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-73-85

Остапчук, С. (2015). Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняних загальноосвітніх навчальних закладах кінця XIX – початку XX ст. *Історико-педагогічний альманах*, (2), 48-52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_12

Савченко С. П., Демус Я. В. (2023). Професійний портрет учителя початкових класів початку XX століття. *Імідж сучасного педагога*, 1(196). https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1(196)-19-21

Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 69. Спр. 131. 11 арк.

ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 66. Спр. 9. 558 арк.

ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 69. Спр. 106. 58 арк.

ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 65. Спр. 65. 41 арк.

Abrams, L. *The making of modern woman: Europe 1789-1918*. Longman, 2002.

Engel, B. A. (2011). *Breaking the Ties That Bound: The Politics of Marital Strife in Late Imperial Russia*. Cornell University Press. https://doi.org/10.7591/cornell/9780801449512.001.0001

McCulloch, G. (2006). Education and the Middle Classes: The Case of the English Grammar Schools, 1868–1944. *History of Education*, 35(6). https://doi.org/10.1080/00467600600967585

McCulloch, G., & Woodin, T. (2010). Towards a social history of learners and learning. *Oxford Review of Education*, 36(2). https://doi.org/10.1080/03054981003696614

Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1904 god [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1904]. (1905). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].

Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1905 god [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1905]. (1906). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].

Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1914 god [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1914]. (1915). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].

Pietrow-Ennker, B. (1999). *Rußlands „neue Menschen". Die Entwicklung der Frauenbewegung von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution*. Campus, Frankfurt am Main und New York. https://51.158.55.104/download/0016/7810/04/L-G-0016781004-0073337065.pdf?__cpo=aHR0cHM6Ly9kb3dubG9hZC5lLWJvb2tzaGVsZi5kZQ

Stites R. The New Generation. Stites R. *The Women's Liberation. Movement in Russia: Feminism, Nihilsm, and Bolshevism, 1860-1930.* Princeton University Press. 1990. P. 157-190. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctv1m5922h.13

Valdes, A. (2016). ‘“For you seem principally to indulge in brain work pure and simple”: Utilizing Life History Methods to Connect Women’s Education and Agency in Nineteenth-Century America’, *History of Education Researcher* 97, 14–30. https://hes-exelibris.org.uk/Article/View?articleID=5786

Westberg, J., & Primus, F. (2023). Rethinking the history of education: considerations for a new social history of education. *Paedagogica Historica*, 59(1). https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2161321

REFERENCES

Andriychuk, N.M. (2011). *Training of public school teachers in teachers’ seminaries in Ukraine (1860-1917)*. Vyd-vo ZhDU. http://eprints.zu.edu.ua/6378/1/10anmpvn.pdf [in Ukrainian].

Varanytsa, A.O. (2017). Elementary School Teachers in Galicia in the second half of the 19th and early 20th centuries (Extended Abstract of Candidate’s thesis). Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv [in Ukrainian].

Drach, O. (2022). The behavior of students as a social and educational tool: on the basis on the materials of the warsaw women’s progymnasium at the beginning of the 20th century. *Kyiv Historical Studies*, 2 (15), 38-47. https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.24 [in Ukrainian].

Drach, O. (2023). The Uniform of Women’s Gymnasium Employees in the Vision of the Heads of Institutions in Kyiv Educational District (late 19th – early 20th century). *Kyiv Historical Studies*, 2 (17), 54-63. https://doi.org/10.28925/2524-0757.2023.27 [in Ukrainian].

Drach, O. (2024)a. Could the Marriage of a Female Educator Be Grounds for Dismissal? Opinions of Educational Institution Administrators at Kyiv Educational District in the Early 20th Century. *Kyiv Historical Studies*, 1 (18), 6-19. https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.11 [in Ukrainian].

Drach, O. (2024)б. Gender Aspects of the Professionalism of Female Teachers in Ukraine within the Context of Expanding Employment Rights at the Beginning of the 20th Century. *Kyiv Historical Studies*, 2 (19), 14-22. https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.22 [in Ukrainian].

Kremen, V. G., Lugovyi V. I., & Gurzhiy A. M. (Eds.). (2016). *National Report on the State and Prospects for the Development of Education in Ukraine.* To the 25th Anniversary of Ukraine’s Independence. Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

Kremen, V. G., Lugovyi, V. I., & Topuzov, O. M. (Eds.). (2021). *National Report on the State and Prospects for the Development of Education in Ukraine*. To the 30th Anniversary of Ukraine’s Independence. KONVI PRINT. https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua [in Ukrainian].

Makhinko, A.I. (2022). Social and legal status of teaching in the Dnipro Ukraine (19th – early 20th centuries). *History pages*, 55, 45-59. DOI https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269755 [in Ukrainian].

Oryshchenko, I. (2019). V. Ya. Shulhin and O. Ya. Yefymenko: new ways of looking at teaching history at school in the middle of the 19th and early 20th centuries (based on the materials kept in the holdings of V. O. Sukhomlynskyi state scientific and pedagogical library of Ukraine. *Research and Educational Studies*, *3*(3), 73-85. https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-73-85 [in Ukrainian].

Ostapchuk, S. (2015). Assessment of students’ academic achievements in domestic general educational institutions of the late 19th - early 20th centuries. *Educational History Review*, 2, 48-52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_12 [in Ukrainian].

Savchenko, S., Demus, Y. (2023). Professional portrait of a primary school teacher of the early XX y XX century. *Image of the Modern Pedagogue*, (1(196), 19–21. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1(196)-19-21 [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 69. Spr. 106. 58 ark.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of

Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 69. Spr. 131. 11 ark.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 66. Spr. 9. 558 ark.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 65. Spr. 65. 41 ark.

Abrams, L. (2002). *The making of modern woman: Europe 1789-1918*. Longman.

Engel, B. A. (2011). *Breaking the Ties That Bound: The Politics of Marital Strife in Late Imperial Russia*. Cornell University Press. https://doi.org/10.7591/cornell/9780801449512.001.0001

McCulloch, G. (2006). Education and the Middle Classes: The Case of the English Grammar Schools, 1868–1944. *History of Education*, 35(6), 689–704. https://doi.org/10.1080/00467600600967585

McCulloch, G., & Woodin, T. (2010). Towards a social history of learners and learning. *Oxford Review of Education*, 36(2), 133–140. https://doi.org/10.1080/03054981003696614

Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1904 god [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1904]. (1905). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].

Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1905 god [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1905]. (1906). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].

Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziy i progimnaziy za 1914 god [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1914]. (1915). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].

Pietrow-Ennker, B. (1999). *Rußlands „neue Menschen". Die Entwicklung der Frauenbewegung von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution*. Campus, Frankfurt am Main und New York. https://51.158.55.104/download/0016/7810/04/L-G-0016781004-0073337065.pdf?__cpo=aHR0cHM6Ly9kb3dubG9hZC5lLWJvb2tzaGVsZi5kZQ

Stites, R. (1990). *The Nihilist Response. In The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilsm, and Bolshevism, 1860-1930* - Expanded Edition (pp. 89–114). Princeton University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv1m5922h.10

Valdes, A. (2016). '"For you seem principally to indulge in brain work pure and simple": Utilizing Life History Methods to Connect Women's Education and Agency in Nineteenth-Century America', *History of Education Researcher* 97, 14–30. https://hes-exelibris.org.uk/Article/View?articleID=5786

Westberg, J., & Primus, F. (2023). Rethinking the history of education: considerations for a new social history of education. *Paedagogica Historica*, 59(1), 1–18. https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2161321

Oksana Drach,
Doctor of Sciences in History, Professor,
Professor of the Department of World History,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0001-7859-3385
e-mail: *o.drach@kubg.edu.ua*

Inna Hubenko,
Doctor of Philosophy in Medicine, Professor,
Rector, Professor of the Department of Fundamental Disciplines,
Cherkasy Medical Academy,
Cherkasy, Ukraine,

ORCID ID: 0000-0002-3798-6489
e-mail: chmarector215@gmail.com

A FEMALE EDUCATOR IN MODERN UKRAINE: NUMBERS, PROFESSIONALISM, AND VISUAL IMAGE THROUGH THE LENS OF GENDER

Abstract. This article explores the formation of the female teaching workforce in early 20th-century Ukraine. The relevance of the topic is grounded in the need to examine the historical context of gender aspects within the educational sector during the modern era, particularly in light of contemporary transformations. The sources used to reconstruct the composite portrait of female educators include administrative correspondence between the trustee of the Kyiv Educational District and the heads of subordinate educational institutions.

The study demonstrates that the expansion of primary and secondary education in modern Ukraine led to a significant increase in the number of women employed as teachers and class supervisors. The feminization of schooling emerged as a distinct social phenomenon, while administrative leadership positions remained exclusively male. Supervisors generally evaluated the professionalism of their female subordinates positively, noting their diligence, patience, and educational and cultural potential. Concerns primarily related to the young age of many candidates, which administrators sought to offset either by setting a minimum age of 25 or by requiring prior teaching experience. The optimal level of professional competence for female educators was defined as the "ability to manage a classroom" – that is, practical mastery of teaching methods and the development of individual pedagogical skills. A change in marital status, particularly marriage, was perceived as a potential obstacle to a woman's professional reliability. Supervisors reported various disciplinary violations committed by married female teachers, which disrupted the educational process.

The article reveals that although the idea of gender equality in rights and responsibilities among educators had begun to emerge in the early 20th century, it had not yet become dominant among education officials. Many administrators – either consciously or subconsciously – judged female educators primarily based on their visual appearance (including dress, manners, and overall demeanor), which they associated with the women's moral character and professional attitude. The ideal female educator was portrayed as one who was devoted to her work, morally upright, politically trustworthy, and well-presented.

Keywords: history of education, female educator, girls' gymnasiums, pedagogical professionalism, gender, modern era, visual image.